

Együttélés az ellenségképpel: magyarok, jugoszlávok, szerbek*

Mindkét, az alábbiakban tárgyalt könyv fájdalmas történelmi eseményeket dolgoz fel, így, ha nem megfelelő tapintattal kezelik a feldolgozott témát, az további félreértésekhez és károkhoz vezethet. Nem kell sokáig tanulmányozni a szerbek és a magyarok egymásról alkotott képét a 20. század elején ahhoz, hogy lássuk, hogyan lehet a történelmi elbeszéléseket ürügyként felhasználni a másik nemzethez tartozók elnyomására.

A Habsburg Birodalom vezető köreinek a szerbekről alkotott képe már az első világháború kitörése előtt erősen megromlott. Ez a negatív kép a történelmi narratívákra is kihatott.¹ A két nép konfliktusait előtérbe állító történelmi felfogást olyan eseményekre lehetett alapozni, mint a török megszállás idejének „rácjárásai”, a Rákóczi-szabadságharc során a szerbekkel kialakult konfliktusok, valamint az 1848-as szerb felkelés és az azt követő mészárlások. Az első világháború előtt a szerbekkel kapcsolatos negatív előítéletek annyira elterjedtek voltak számos magyar történész körében, hogy azokat az amúgy ezzel kapcsolatban nem túl érdeklődő külföldi közönség előtt is

* A. SAJTI Enikő: *Bűntudat és győztes fölény: Magyarország, Jugoszlávia és a délvidéki magyarok*. Szegedi Tudományegyetem, 2010. 357. p.; HORNYÁK Árpád: *Találkozások – ütközések: fejezetek a 20. századi magyar–szerb kapcsolatok történetéből*. Bocz Nyomdaipari Kft., Pécs, 2010. 191. p.

¹ Lásd: Robin OKEY: A Trio of Hungarian Balkanists: Béni Kállay, István Burián and Lajos Thallóczy in the Age of High Nationalism. In: *Slavonic and East European Review*, 80. 2002/2. 234–266.

kifejezésre juttatták. Az egyik legjelentősebb magyar történész 1910-ben az angol közönség számára leszögezte, hogy a szerbek „a magyarok legveszélyesebb ellenségei”.² Ezek – a történelmet magyarok és szerbek közti folyamatos harcként bemutató – értelmezések jól tükrözték azt a budapesti vezető körökben általános attitűdöt, amely már jóval 1914 előtt egy Szerbia elleni háború felé sodorta az országot. Az Osztrák–Magyar Monarchia irányában is hasonló volt a hozzáállás Belgrádban.³

A szerbekről alkotott negatív kép nem lett jobb Ferenc Ferdinánd főherceg szarajevói meggyilkolása, valamint a Szerbiához intézett hadüzenet után sem. Részint ez az ellenséges attitűd vezetett ahhoz, hogy Szerbia első világháború alatti osztrák–magyar megszállása annyira kegyetlen volt.⁴ A magyar csapatok rendkívüli brutalitásukról voltak hírhedtek Szerbia pacifikálása során.⁵ A kegyetlenségek, a járványok, az éhínség és a csatatereken elszenvedett veszteségek következtében

² Henry MARCZALI, *Hungary in the Eighteenth Century*. Cambridge University Press, 1910. 210.

³ Lásd: Joseph M. BAERNREITHER, *Fragments of a Political Diary*. London, 1930. 138.; Stephan BURIÁN von Rajecz: *Austria in Dissolution, being the personal recollections of Stephan, Count Burián*. London, 1925. 172.; *Báró Burián István naplói 1907–1922. Báró Burián István távirati könyvei 1913–1915*. Budapest, 1999. 54., különösen 1912. november–decemberről és 1913. július 28-ról; valamint R. J. W. EVANS: *The Habsburg Monarchy and the Coming of the War*. In: *The Coming of the First World War*. Szerk.: R. J. W. EVANS–Hartmut POGGE VON STRANDMANN. Clarendon Press, Oxford, 1988. 57–86. A Szerbiában tapasztalható attitűdökről lásd Andrew Baruch WACHTEL: *Making a Nation, Breaking a Nation: Literature and cultural politics in Yugoslavia*. Stanford University Press, 1998. 53–54.; Charles JELAVICH: *The Issue of Serbian Textbooks in the Origins of World War I*. *Slavic Review*, 48. 1989/2. 214–233. Leon TROTSKY: *A Mass of Contradictions* (13 Dec. 1912). In: *The Balkan Wars 1912–13. The war correspondence of Leon Trotsky*. Pathfinder, New York, 1981. 102–107.; ANDRÁSSY Gyula gróf: *Diplomácia és világháború*. Légrády Testvérek, Budapest, 1920. 53.

⁴ Szerbia megszállásáról lásd Andrej MITROVIĆ: *Serbia's Great War*. Hurst, London, 2007. 193–244., valamint Jonathan GUMZ: *The Resurrection and Collapse of Empire in Habsburg Serbia, 1914–1918*. Cambridge University Press, 2009.

⁵ John REED: *War in Eastern Europe*. Scribners, New York, 1916. Egy hírhedt atrocitásról lásd POLLMANN Ferenc: *A szerbekkel szembeni osztrák-ma-*

Szerbia népességének mintegy negyede, hozzávetőleg egymillió ember vesztette életét.⁶

Jugoszláviát a háború után hatalmas osztrák és magyar területek beolvasztásával alakították ki, és az új országban számos szerb tisztviselő tartotta a magyarokat a szerbek megrögzött ellenségeinek. A többi, nem szláv eredetű kisebbséghez (pl. albán, német, török) hasonlóan az állam a magyarokat is olyan másodrendű állampolgárokként kezelte, akiknek már a léte is veszélyt jelent. Ez a bizalmatlanság felerősítette a Jugoszlávia iránti ellenszenvet a magyarok körében.

Ezen a ponton kezdi a kapcsolatok vizsgálatát A. Sajti Enikő és Hornyák Árpád is. Mindketten évekig tanulmányozták a szerb–magyar viszonyt, a két nép bonyolult és gyakran vihályokkal teli kapcsolatát. Mindkettőjüknek meg kellett küzdenie az elkövetett atrocitások bemutatásának problémájával, főként a kölcsönösen előítéletes etnikai sztereotípiák súlyos történelmi terhe miatt. Igen kevés történész képes arra, hogy megszabaduljon ettől a tehertételtől, sokan inkább a szerbek és a magyarok történelmi ellenségként való bemutatásának hagyományát folytatták – és folytatják. A. Sajti és Hornyák is elutasítja a leegyszerűsítő narratívákat, és mindketten arra törekszenek, hogy az egymásról alkotott felfogásokat és a történelmet árnyaltabb kontextusban mutassák be. Bár a téma közös, és mindkét kötet korábban már publikált írásokat közöl újra, jelentős különbségek érezhetők a szerzők szemléletmódjában.

Hornyák Árpád tizenkét igen olvasmányos tanulmánya lazán kötődik egymáshoz, és az egyes művek nincsenek időrendi sorrendben: így például a magyarok és az Osztrák–Magyar Monarchia 20. századi, 21. század eleji ábrázolását

gyar atrocitások az első világháború kezdetén. Sabác, 1914. augusztus 17. *Hadtörténeti Közlemények*, 122. 2009/3. 715730.

⁶ Különböző becslések léteznek Szerbia első világháborús emberveszteségéről – a legalacsonyabb 845 000, a legmagasabb 1,2 millió halottal számol. Lásd Dragoljub YOVANOVITCH: *Les Effets Économiques et Sociaux de la Guerre en Serbie*. Yale University Press, New Haven, 1930. 305., valamint Slobodan G. MARKOVICH: *The Political and Economic Heritage of Modern Serbia*. In: *Challenges to New Democracies in the Balkans*. Szerk.: Slobodan G. MARKOVICH–Eric Beckett WEAVER–Vukašin PAVLOVIĆ. Dosije, Belgrád, 2004. 89–124.

szerb szemszögből bemutató tanulmány sorrendben megelőzi az első Balkán-háború (1912) előtti szerb külpolitikát tárgyaló cikket. Hornyák csaknem mindig – a Jugoszláviai Magyar Hűségmozgalomról szóló, amúgy figyelemre méltó írás kivételével – a jugoszláv és a szerb nézetek bemutatására összepontosít.

Ezzel szemben A. Sajti Enikő tanulmányaiban a délvidéki magyarokkal foglalkozik. Írásai az első világháború végétől indulva szigorú kronológiai sorrendben követik egymást. Csupán egy tanulmány van a kötetben, amely nem a magyar (és egyéb) kisebbségekkel foglalkozik („Az ’eretnek’ Tito” című).

A két kötetnek már a címe (és alcíme) is jelentős szemléletbeli különbségeket jelez. Hornyák könyvének alcíme („Fejezetek a 20. századi magyar–szerb kapcsolatok történetéből”) – talán tévesen – azt az érzést keltette bennem, mintha ezzel némiképpen negligálná a többi délszláv népet, és elsődlegesen a szerb fennhatóságot és elsőbbséget hangsúlyozná Jugoszlávia 20. századi történelmében. Ezt azonban – az alcímen kívül – Hornyák sehol máshol nem érzékelteti, és a „jugoszláv” kifejezést mindenhol a megfelelő környezetben használja. Mindezek ellenére a benyomás mégis megmarad. Hornyák az első Balkán-háborúról szóló kötetzáró tanulmányban így ír: „Arról lehet vitatkozni, és vitatkoznak is, hogy a végeredmény – a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság megalakulása – valóban Belgrád szájíze szerint való volt-e?” (140.) Éppen ez, az idézetben is érezhető, a szerb nacionalizmus és a jugoszlavizmus közötti feszültség tenné örvendetessé, ha Hornyák, aki a szerb és jugoszláv politika elismert kutatója, egy későbbi írásban világosabban kifejtené álláspontját a jugoszlavizmussal kapcsolatos vitában, melyben az egyik pólus az, hogy Jugoszlávia csak a nagyszerb nemzetiségi törekvések miatt jött létre, a másik pólus szerint viszont valós vágy volt a délszláv népek körében, hogy egy közös államban éljenek.

Ezzel szemben A. Sajti Enikő kötetcímét olvasva a cím első fele – *Bűntudat és győztes fölény* – nem is utalásnak, a szerzői vélemény érzékeltetésének, hanem nagyon is egyértelmű szándékos, erős túlzásnak tűnik. Ám amíg a győztes fölény esetében kiválóan megírt példáit adja mind a jugoszláv tisztviselők magyarokkal szembeni rossz bánásmódjának, mind a magyar

hivatalnokok szerbekkel szembeni visszaéléseinek, addig a valódi büntudat megnyilvánulására egyetlen példát sem lehet a kötetben találni.

Amikor a büntudatra hoz példát, mint a magyar kormány esetében az 1944–1947 közti magyar–jugoszláv kapcsolatokról szóló írásban (133–144.), akkor ez a büntudat egyáltalán nem tűnik hitelesnek, sokkal inkább a körülmények kényszere, a háború elvesztése vagy még inkább a moszkvai politika irányvonala nyomán jelentkezik. Elfogadható, hogy A. Sajti Enikő szerint a büntudat is jelen volt a szerb–magyar kapcsolatban, de éppen ez nem derül ki egyértelműen a szövegekből, s emiatt a cím és maga a kötet egész koncepciója félreérthető. Éppen ezért ebben az esetben is remélhető, hogy a szerző egy újabb tanulmányban részletesebben kifejti majd a büntudat fogalmát a 20. századi magyar–szerb kapcsolatok történeti kontextusában.

A Délvidék megszállásától és a Délszláv Királyság megalakulásától kezdve a kötet körkörösén haladva vissza-visszatér kiinduló témáihoz és a történelmi eseményekhez. A magyarság Délvidékről való kiűzését és az első világháborút követő délszláv telepítéseket bemutató tanulmányt a délszlávok kitelepítésével és a magyarok visszatelepítésével foglalkozó írás követi. A magyar csapatok mészárlásait a szerbek és a zsidók ellen (az úgynevezett hideg napokat) pedig a háború végén a magyarok ellen elkövetett vérfürdő leírása követi.

Figyelme arra is kiterjed, hogy bemutassa: sokkal inkább a történelemképen alapuló fenyegetettség-érzet motiválta az atrocitások elkövetőit, mintsem a tényleges események. Ahogyan a magyarok által Jugoszláviában a második világháború során elkövetett mészárlások tárgyalásakor leszögezi: „Elmondhatjuk tehát, hogy 1944/45-ben a délvidéki magyarokkal szembeni megtorlások kiváltója nem a revizionizmus tényleges veszélye, hanem annak múltja volt.” (122.)

Csalódást kelthet, hogy az események bemutatása során a mészárlások áldozatainak pontosabb számát nem közölte a szerző. Érdeemes lett volna emellett kitérnie a háború végén a kommunista partizánok által az összes, Jugoszlávia területén

élő etnikai csoport ellen (beleértve a szerbeket is) elkövetett nagyméretű vérfürdőkre is.

Persze a pontos számok még ma is vitatottak, a halottak becsült száma még mindig növekszik, és a volt Jugoszláviában a kommunisták által elkövetett bűncselekmények – különösen Szerbiában – még ma is vita tárgyát képezik. Ugyanakkor jogosan állítja A. Sajti Enikő: annak ellenére, hogy sok kérdésben máig sincs egyetértés, vitathatatlan, hogy a magyarok és a németek „kitüntetett” figyelmet kaptak ezekben a szörnyű időkben, azaz sokan váltak közülük etnikai tisztogatások áldozataivá.

Említést érdemel, hogy A. Sajti Enikő és Hornyák Árpád is tagja a Magyar–Szerb Akadémiai Vegyes Bizottságnak, ahol szerb kollégáikkal közösen azon munkálkodnak, hogy a második világháború során a Vajdaságban történt etnikai erőszak minden egyes áldozatának nevét felkutassák. Ennek tükrében természetesen a pontos adatok közlése egyelőre nem várható.

A. Sajti Enikő munkájának egyik erőssége: etnikai hovatartozásra való tekintet nélkül veszi számba, hogy milyen nehézségekkel néztek szembe az egyes kisebbségek, és hogy milyen visszaéléseket követtek el ellenük. Rendkívül alaposan tájékoztat a Jugoszláviában a magyarok ellen elkövetett atrocitásokról. Sok egyéb szerzővel ellentétben azonban nem csupán a saját népcsoportja (a magyarok) ellen elkövetett bűncselekményekkel foglalkozik, hanem következetesen feltárja azt is, miket műveltek a magyar fegyveres erők Délvidéken a szerbek és más népcsoportok ellen.

A kollaboráció és az együttműködés tágabb értelemben vett – és egyben ugyanannyira fontos – kontextusába helyezi az atrocitásokat is. A békeidőkről szólva rokonszenvvel írja le a kisebbségek erőfeszítéseit, hogy megőrizték identitásukat, politikai tényezők maradjanak, és megtalálják a helyüket előbb a királyi, majd a kommunista Jugoszláviában. Azt is hitelesen mutatja be, hogyan használta fel saját érdekében a kisebbségeket a nagypolitika, s milyen pozitív következményei voltak számukra, amikor a Magyarország és Jugoszlávia közti ellentétet sikerült elsimítani. Ennek kiváló példája annak leírása,

hogy a magyar kisebbségek milyen pozitív szerepet tölthettek be az 1940–1941-es magyar–jugoszláv közeledés során.

A. Sajti Enikőnek a Délvidék kisebbségeit bemutató elemzését jól egészíti ki Hornyák Árpádnak a szerb (és jugoszláv) külpolitikáról szóló áttekintése, valamint az a tanulmánya, melyben a jugoszláviai magyar (és horvát) kisebbségeknek az 1920-as és 1930-as évek magyar külpolitikájában betöltött szerepét elemzi.

Hornyák a szerb katonai és politikai tevékenységről szóló esszéjében („Bácska–Baranyai térség az első világháborúban – a szerb megszállás”) A. Sajti Enikőnek azt a tanulmányát árnyalja, mely a magyaroknak Délvidék elcsatolása során betöltött szerepéről szól. Itt Hornyák a jugoszláv hatóságok magyar kisebbségekkel való (A. Sajti által részletesen bemutatott) bánásmódjának hátterére világít rá.

Hornyák – a két világháború közti időszakról írva – megállapítja, hogy a jugoszláv királyi hatóságok jól érzékelték a magyar kisebbségek revizionista attitűdjét, de ugyanezek a hatóságok a magyarokról alkotott negatív kép megerősítésével ösztönözték is a magyarság elégedetlenségét Jugoszláviával. Hornyák így fogalmaz: „Összességében azt mondhatjuk, hogy a szerb politikai elit körében a délszláv állam területén élő kisebbségek közül – az albán után – a magyarról alakult ki a legnegatívabb kép.” (92.) A második világháború alatt – és után – az ilyen negatív előítéletek miatt mindkét ország diszkriminatív és végső soron gyilkos politikát folytatott egymás népe ellen.

Elszomorító, de a történelmi események ismeretében nem meglepő Hornyák leírása arról, hogy a jugoszláv politikusok milyen csekély szerepet tulajdonítottak Magyarországnak, mennyire nem fordítottak figyelmet a magyar nézetekre rendezési terveik kialakításakor a második világháború alatt és a párizsi békekonferencián sem. Ha ez idő tájt Magyarország és a magyarság témája egyáltalán szóba került a jugoszláv vezetés körében, a politikusok a magyarokat mindig megvetéssel és lenézéssel kezelték.

Valamivel kedvezőbb a szerbeknek az a Magyarországról és a magyarokról alkotott képe, amelyet Hornyák „A szerb törté-

nelemkönyvek magyarságképe a 20. század második felében” című tanulmányában vázol. Igaz, a címnek némileg ellentmondva a szerző azokkal a 21. századi történelemkönyvekkel is foglalkozik, melyek a jövőbeli szerb politikusok magyarokkal kapcsolatos nézeteire lehetnek komoly hatással. Sajnálatos, hogy ez a tanulmány, amely a jövő magyar–szerb viszonyára enged következtetni, a kötet közepén helyezkedik el. Hornyák számos negatív példát hoz fel a magyarok ábrázolására, ezek közül némelyek egyenesen nevetségesnek tűnnének, ha az olvasó nem ismerné a vajdasági magyarverések történeteit.

Ezzel együtt erre a következtetésre jut: „Fél évszázad szerb történelemtankönyv-termésének alapos áttanulmányozása után úgy vélem, helytálló az a megállapításom, hogy a szerb középiskolák diákjai alapvetően pozitív magyarságképet kaptak/kapnak.” (114.) Utal rá: még ma is jellemző, hogy a magyarok negatívan jelenítik meg a szerbeket, de ugyanez fordítottan is igaz. Biztató ugyanakkor, hogy a magyar történelem szerb áttekintését – mely Szerbiában a jövőbeli történelemfelfogásra valószínűleg a legnagyobb hatással lesz – magyar történészekből álló munkaközösség írta.⁷

A két nép közös történelmének néhány valóban szörnyű pillanata ellenére – mint például az 1990-es évek magyarelles atrocitásai vagy a nemrégiben történt magyarverések – van ok a reményre: a szerbek magyarokról alkotott történelmi felfogásának jövője egyértelműen derűsebbnek tűnik, mint a múltja. Magyar oldalról nézve A. Sajti Enikő és Hornyák Árpád pártatlan, alapos és a múltat nem elkendőző megközelítése reménytel ad arra, hogy a magyarok történelmi szerbképe is árnyaltabb legyen a jövőben, mint amilyen mostanáig volt.

Eric Beckett Weaver

⁷ ROKAY Péter, GYÖRGY Zoltán, PÁL Tibor, KASZÁS Alexander: *Историја Мађара*. Clio, Belgrád, 2002.